

Pracujący w nietypowych formach zatrudnienia

Informacja została opracowana na podstawie wyników badania modułowego „Nietypowe formy zatrudnienia i praca nierejestrowana” przeprowadzonego w IV kwartale 2014 roku łącznie z Badaniem Aktywności Ekonomicznej Ludności¹.

Przez lata najbardziej popularną i typową formą nawiązania stosunku pracy pomiędzy pracodawcą i pracownikiem była umowa o pracę. W kontekście coraz bardziej złożonego i dynamicznie zmieniającego się rynku pracy, pojawiania i upowszechniania się nowych form zatrudnienia, pracodawcy częściej zawierają z pracownikiem także inne rodzaje umów, np. umowy cywilnoprawne, bądź proponują tzw. samozatrudnienie. Może mieć to zarówno wymiar pozytywny, pożądany i akceptowany przez obie strony (pracodawców i pracowników), jak i również negatywny, kiedy np. pracodawcy nie opłaca się zatrudniać pracowników na umowę o pracę i oferuje wyłącznie umowy zlecenia bądź nakłania/zachęca swojego dotychczasowego pracownika do założenia własnej działalności jedynie w celu obniżenia własnych kosztów, natomiast charakter wykonywanej przez niego pracy nie ulega zmianie.

Praca w ramach nietypowych form zatrudnienia jest zjawiskiem coraz bardziej powszechnym. Statystyka publiczna dokonała już pierwszych oszacowań jego wielkości, dotychczas nie było jednak możliwości rozszerzenia tych informacji o charakterystykę osób podejmujących zatrudnienie poza umowami regulowanymi *Kodeksem pracy* oraz na poznanie przyczyn tego zjawiska. Wychodząc naprzeciw oczekiwaniom odbiorców danych Główny Urząd Statystyczny, przeprowadzając w IV kwartale 2014 roku kolejną edycję badania modułowego poświęconego pracy nierejestrowanej przy Badaniu Aktywności Ekonomicznej Ludności, podjął próbę uzyskania szerszego zakresu informacji na temat nietypowych form zatrudnienia i wprowadził dodatkowe pytania odnoszące się do tego zagadnienia. W niniejszej notatce prezentujemy Państwu informację na temat tego badania oraz wyniki uzyskane na jego podstawie.

Podstawowe uwagi metodologiczne

Badanie Aktywności Ekonomicznej Ludności (badanie podstawowe) oraz badanie modułowe przeprowadzone zostały metodą reprezentacyjną na próbie losowej umożliwiającej uogólnianie wyników na populację generalną. Badanie modułowe przeprowadzone zostało przy zastosowaniu dodatkowej ankiety, skierowanej do respondentów w wieku **15 lat i więcej**, którzy wzięli udział w badaniu podstawowym. Jednakże badaniem tym nie była objęta cała próba kwartalna biorąca udział w badaniu podstawowym, a jedynie ¼ tej próby (takie założenia są stosowane przy badaniu modułowym pracy nierejestrowanej ze względu na wrażliwą tematykę badania oraz z uwagi na ograniczenie obciążenia respondentów). Ponadto nie było możliwości udzielania odpowiedzi w zastępstwie za czasowo nieobecnego członka gospodarstwa domowego (objętego badaniem) przez inną osobę z gospodarstwa, zorientowaną w jego sytuacji (taka możliwość dopuszczona jest natomiast w BAEL). W IV kwartale 2014 roku badaniem podstawowym objęto ponad 73 tysiące osób w wieku 15 lat i więcej, co dało próbę liczącą ponad 19 tysięcy osób, które powinny zostać objęte badaniem modułowym. Jednakże biorąc pod uwagę brak możliwości udzielania odpowiedzi

¹ Informacje o pracujących w ramach szarej strefy zaprezentowane zostały w publikacji „Praca nierejestrowana w Polsce w 2014 r.”

w zastępstwie, jak i odmowy respondentów dotyczące wzięcia udziału w dodatkowej ankiecie modułowej, ostatecznie badaniem objęto około 12,5 tysiąca osób. Wyniki z próby zostały uogólnione na populację generalną.

Przez nietypowe formy zatrudnienia, będące przedmiotem badania modułowego, rozumieć należy formy zatrudnienia inne niż umowa o pracę oparta na przepisach *Kodeksu pracy*. Dotyczy to umów cywilnoprawnych, czyli form powierzenia pracy, które są regulowane przez przepisy *Kodeksu cywilnego* (wyróżniono tutaj umowy-zlecenia, umowy o dzieło, kontrakty menedżerskie oraz pozostałe umowy cywilnoprawne) oraz tzw. samozatrudnienia, czyli świadczenia usług przez osobę prowadzącą własną działalność gospodarczą. W tej postaci samozatrudnienia, mimo że samozatrudniony występuje jako podmiot prowadzący działalność gospodarczą, forma wykonywanej przez niego pracy jest alternatywą pracy najemnej. Cechą charakterystyczną jest osobiste wykonywanie pracy przez taką osobę.

Pytania zawarte w ankiecie modułowej dotyczące nietypowych form zatrudnienia miały na celu ustalenie, czy respondent wykonywał jakąkolwiek pracę w ramach nietypowych form zatrudnienia, jeśli tak, to jaki był charakter tej pracy (praca główna czy dodatkowa), jaki był rodzaj umowy, czy praca ta była jedyną wykonywaną pracą w tym czasie oraz czy respondent sam podjął decyzję o podjęciu pracy w takiej formie, czy też nie miał wyboru.

Okresem odniesienia przyjętym w badaniu modułowym była sytuacja **od stycznia do września 2014 roku**. Respondenci, którzy zadeklarowali wykonywanie pracy w ramach nietypowych form zatrudnienia w badanym okresie wyłącznie jako pracy dodatkowej, nie odpowiadali na dalsze pytania z tego zakresu. Pozostałe pytania odnosiły się tylko do respondentów, którzy deklarowali wykonywanie w tej formie **pracy głównej**. Dodatkowo w przypadku, gdy w badanym okresie respondent wykonywał pracę w ramach kilku (różnych) umów, dalsze pytania odnosiły się do pracy, która była przez niego **wykonywana jako ostatnia**.

Uzyskane na podstawie przeprowadzonego badania modułowego wyniki dotyczące pracujących w ramach nietypowych form zatrudnienia osiągają wartości niższe w porównaniu do szacunków prowadzonych przez GUS w oparciu o dane ze sprawozdawczości przedsiębiorstw oraz dane pochodzące z systemów administracyjnych (Ministerstwa Finansów i Zakładu Ubezpieczeń Społecznych)². Przyczyną tego niedoszacowania jest specyfika przeprowadzonego badania modułowego – badanie to oparte jest na próbie, podczas gdy dane administracyjne pozwalają na uzyskanie informacji o szerszej zbiorowości. Istotne znaczenie ma także zastosowanie dodatkowych ograniczeń nałożonych na to badanie – opisanego wyżej ograniczenia wielkości próby do 1/4 oraz uzyskiwania odpowiedzi bezpośrednio od respondenta, bez możliwości udzielania odpowiedzi w zastępstwie (co wpływa na obniżenie wskaźników odpowiedzi, a tym samym na jakość szacunków uzyskanych na podstawie wyników badania). Przy porównywaniu wyników z badania modułowego z szacunkami publikowanymi przez GUS w oparciu o wspomniane wyżej źródła administracyjne i sprawozdawczość przedsiębiorstw należy także zwrócić uwagę na krótszy okres odniesienia przyjęty w badaniu modułowym – pierwsze 9 miesięcy roku, natomiast w drugim przypadku jest to cały rok. Brak informacji na temat ostatniego kwartału roku, który charakteryzuje się dużą liczbą zawieranych umów cywilnoprawnych, z pewnością wpływa na niedoszacowanie wyników pochodzących z badania modułowego. Ponadto należy mieć na uwadze fakt, że w badaniu ankietowym prowadzonym poprzez gospodarstwa domowe wyniki zależą także od pamięci respondenta, a przyjęty w badaniu modułowym okres odniesienia jest na tyle długi, że respondent mógł nie pamiętać o umowach, które

² Dane te opublikowane są na stronie GUS: <http://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/rynek-pracy/pracujacy-zatrudnieni-wynagrodzenia-koszty-pracy/wybrane-zagadnienia-rynku-pracy-dane-za-2014-rok,9,3.html>

podpisywał np. na początku roku (szczególnie jeśli były one krótkotrwałe) i w takim badaniu mógł je pominąć, natomiast zostały one odnotowane w danych administracyjnych.

Mimo niedoszacowania skali zjawiska, badanie modułowe pozwala na analizę populacji osób pracujących w ramach nietypowych umów w odniesieniu do ich cech społeczno-demograficznych oraz poznania przyczyn podejmowania takiego zatrudnienia. Informacje takie nie są natomiast dostępne z danych uzyskiwanych ze źródeł administracyjnych lub ze sprawozdawczości przedsiębiorstw.

Pracujący w nietypowych formach zatrudnienia

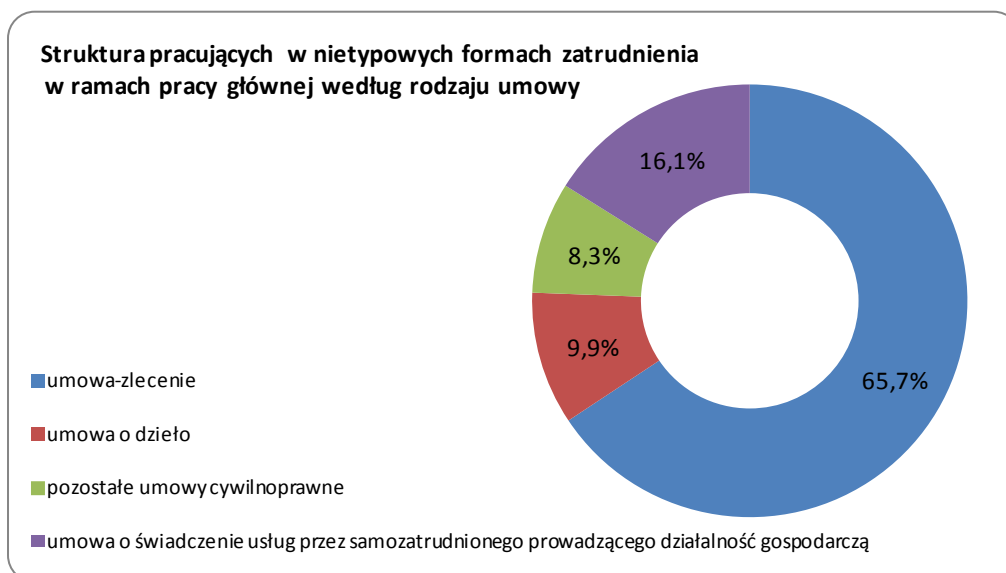
Wyniki badania (dane po uogólnieniu)

Z uwagi na opisane powyżej niedoszacowanie danych dotyczących pracujących w ramach nietypowych form zatrudnienia uzyskanych na podstawie badania modułowego prezentacja wyników badania nie będzie zawierać danych bezwzględnych (z wyjątkiem podania wielkości głównych zbiorowości), a jedynie struktury.

W okresie objętym badaniem wykonywanie jakiegokolwiek pracy w ramach nietypowych form zatrudnienia zadeklarowało 1087 tys. osób, co stanowiło 6,9% ogółu wszystkich pracujących³. Większość osób deklarujących pracę w ramach takich form stanowili mężczyźni – 55,4% (wobec 44,6% kobiet), natomiast biorąc pod uwagę miejsce zamieszkania znacznie przeważali pracujący mieszkańcy miast (79,4% wobec 20,6% dla mieszkańców wsi).

Z całej zbiorowości pracujących wykonujących jakąkolwiek pracę w ramach nietypowych form zatrudnienia 700 tys. osób (4,4% ogółu pracujących) wykonywało taką pracę jako swoją pracę główną. Również wśród tej populacji większość stanowili mężczyźni (53,1%) oraz pracujący mieszkańcy miast (78,7%).

W związku z tym, że na zasadnicze pytania ankiety modułowej w części dotyczącej nietypowych form zatrudnienia odpowiadały jedynie osoby, które deklarowały wykonywanie pracy głównej w takiej formie (co zostało opisane we wcześniejszej części notatki), dalsza prezentacja wyników badania modułowego odnosi się wyłącznie do tej populacji.

³ Za ogół wszystkich pracujących przyjęto liczbę pracujących wyznaczoną jako średnia arytmetyczna dla tej zbiorowości z trzech pierwszych kwartałów 2014 r. (aby zapewnić zgodność z okresem odniesienia przyjętym w badaniu modułowym BAEL). Ta sama zasada stosowana jest w niniejszym opracowaniu ilekroć podawane są udziały wśród pracujących w różnych kategoriach (np. według płci, grup wieku). Podstawą uznania osoby za pracującą są definicje stosowane w Badaniu Aktywności Ekonomicznej Ludności (wg kryterium Międzynarodowej Organizacji Pracy i Eurostat).

Analiza struktury osób pracujących w nietypowych formach zatrudnienia (w głównym miejscu pracy) wskazuje, że najpopularniejszą formą jest praca wykonywana w oparciu o umowę-zlecenie – aż 65,7% ogółu pracujących w ramach umów niebędących umową o pracę zadeklarowało wykonywanie pracy na podstawie takiej umowy. Osoby pracujące na umowy-zlecenia stanowiły 2,9% ogółu wszystkich pracujących. Pracujący w ramach umowy o świadczenie usług jako samozatrudnieni, druga pod względem częstości podejmowania pracy forma nietypowego zatrudnienia, stanowili 16,1% wszystkich pracujących na innych umowach niż umowa o pracę. Ich udział wśród ogółu pracujących wyniósł 0,7%.

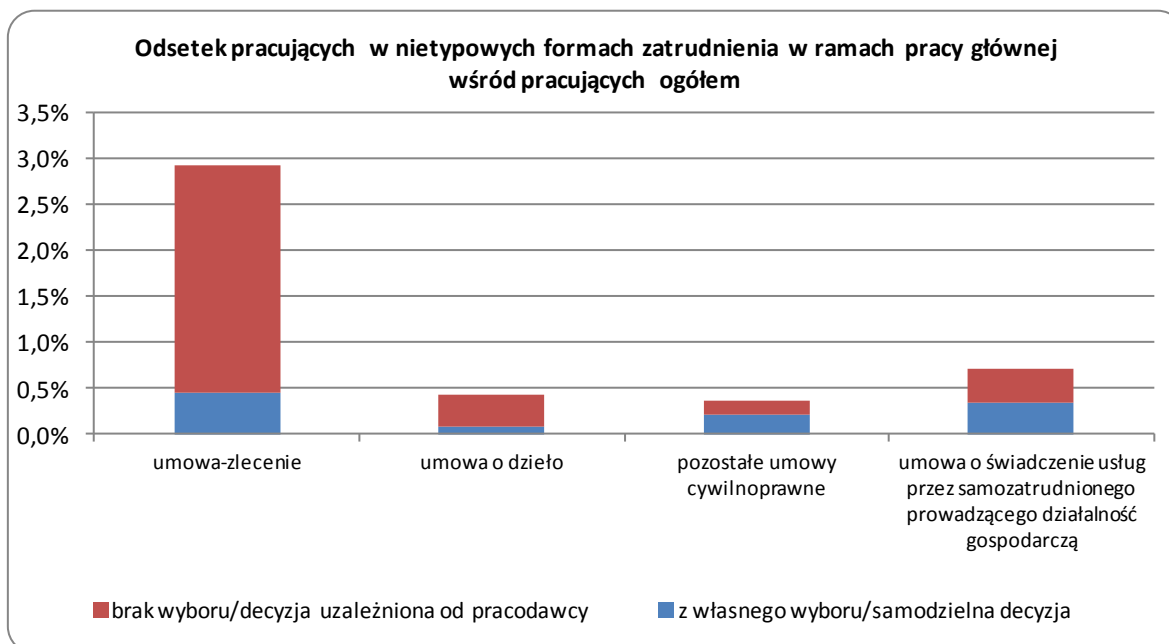
Dla 92,5% osób deklarujących wykonywanie pracy głównej w ramach umów cywilnoprawnych była to **jedyna** praca świadczona przez nich w tym czasie. Biorąc pod uwagę poszczególne rodzaje umów odsetek ten kształtował się następująco:

- 93,5% dla osób pracujących na umowy-zlecenia,
- 91,3% – umowy o dzieło,
- 86,2% – pozostałe umowy cywilnoprawne (kontrakty menedżerskie, formy mieszane i pozostałe umowy cywilnoprawne).

Przeważająca część osób pracujących w pracy głównej na umowach cywilnoprawnych (80,2%) **pracowała w takiej formie nie z własnego wyboru**. Odsetek ten był najwyższy wśród osób pracujących na umowę-zlecenie (84,3%). Wśród osób pracujących w oparciu o pozostałe umowy cywilnoprawne odsetek ten był znacząco niższy, ale i tak wysoki (65,4%).

Biorąc pod uwagę samozatrudnionych w przypadku 51,3% osób z tej grupy to pracodawca uzależnił powierzenie pracy od założenia przez nich działalności gospodarczej, natomiast pozostałe 48,7% osób podjęło decyzję o takiej formie wykonywania pracy samodzielnie (pracodawca nie żądał od nich założenia działalności gospodarczej lub było to dla nich korzystniejsze niż inna forma zatrudnienia).

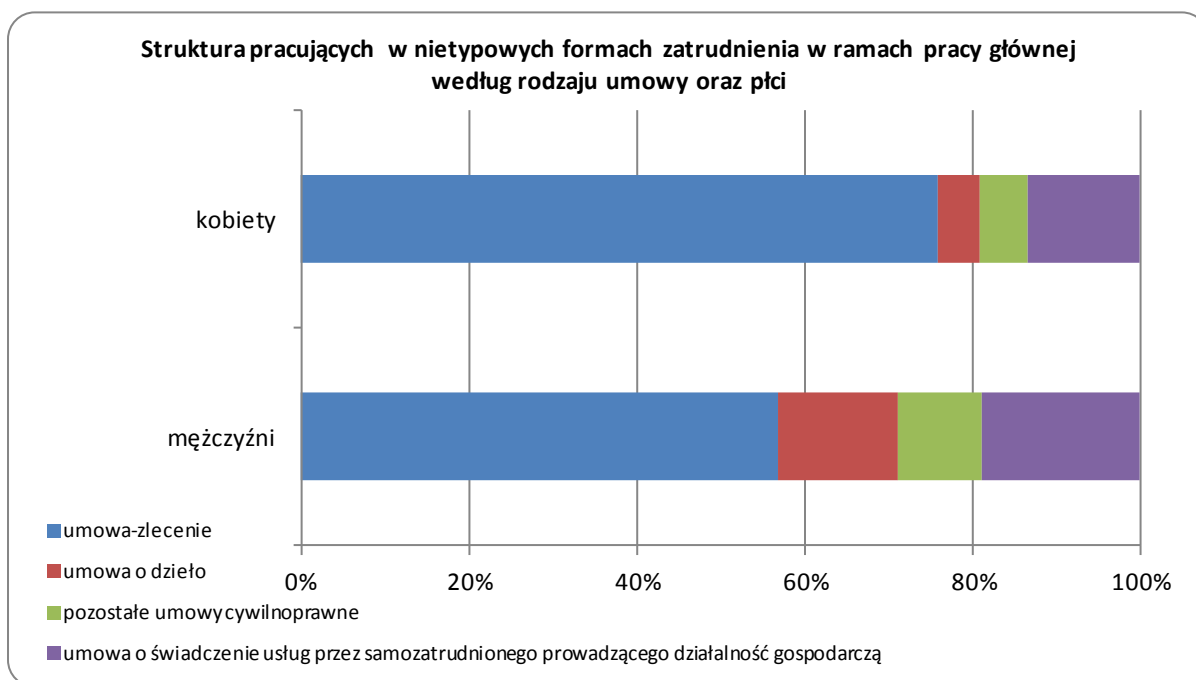
W sumie osoby pracujące w pracy głównej na umowach cywilnoprawnych bez możliwości wyboru innej formy zatrudnienia oraz osoby samozatrudnione, zmuszone przez pracodawcę do podjęcia takiej formy zatrudnienia, stanowiły 3,3% ogółu osób pracujących.

Kto najczęściej pracuje w nietypowych formach zatrudnienia?

Kobiety czy mężczyźni?

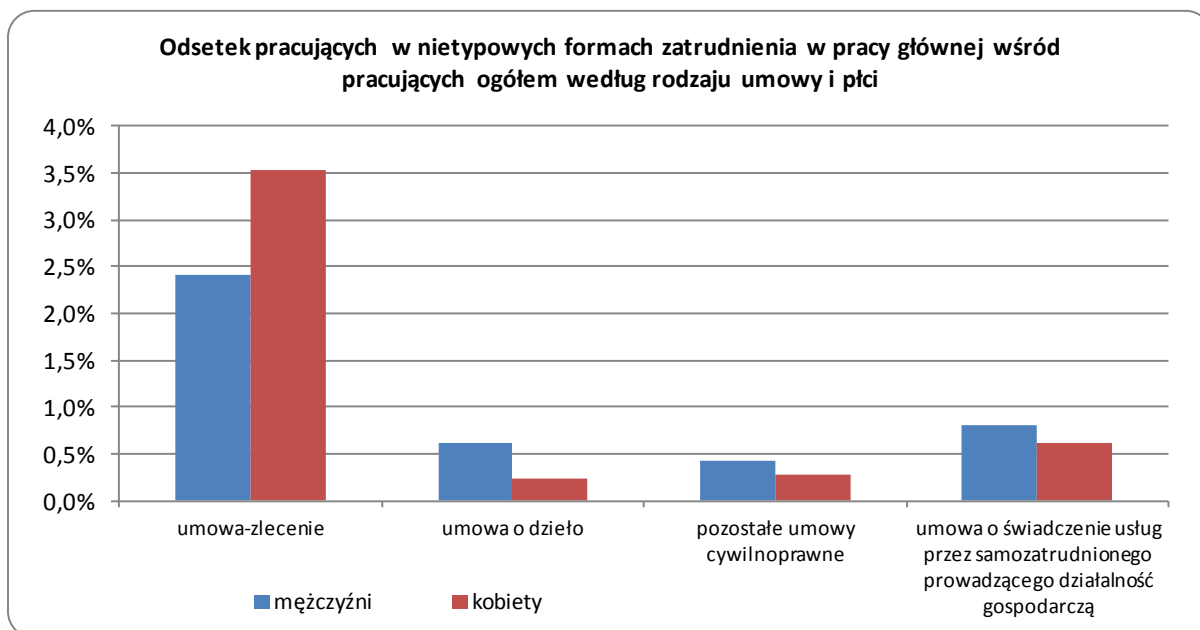
Spośród wszystkich pracujących to kobiety nieco częściej były zatrudnione na umowach innych niż oparte o przepisy *Kodeksu pracy*. Odsetek wykonujących pracę główną w oparciu o nietypowe formy zatrudnienia wśród pracujących kobiet stanowił 4,6%, podczas gdy wśród pracujących mężczyzn 4,3%. Natomiast, jak już wspomniano wcześniej, w samej populacji osób wykonujących pracę główną w oparciu o nietypowe formy zatrudnienia (podobnie jak w całej populacji pracujących) przeważali mężczyźni.

Biorąc pod uwagę rodzaj umowy zarówno wśród mężczyzn, jak i kobiet pracujących w pracy głównej w oparciu o nietypowe formy zatrudnienia najwyższy był odsetek pracujących na umowy-zlecenia. Wskaźnik ten był istotnie wyższy wśród kobiet niż wśród mężczyzn i stanowił 75,9% (wśród mężczyzn kształtował się on na poziomie 56,7%). Udział kobiet pracujących w takiej formie w ogólnej liczbie pracujących kobiet wynosił 3,5%. Wśród mężczyzn analogiczny odsetek stanowił 2,4%.

Podobnie jak w przypadku ogółu pracujących w oparciu o inne umowy niż umowa o pracę, drugą formą pod względem częstości podejmowania zatrudnienia, zarówno wśród mężczyzn jak i kobiet, było samozatrudnienie. Odsetek pracujących w tej formie był wyższy wśród mężczyzn niż kobiet (jego wartości wynosiły odpowiednio 18,8% oraz 13,4%). Udział mężczyzn pracujących w takiej formie w odniesieniu do ogółu pracujących mężczyzn wynosił 0,8%. Wśród kobiet analogiczny odsetek kształtował się na poziomie 0,6%.

Mężczyźni wykonujący pracę w ramach nietypowych form zatrudnienia częściej niż kobiety pracowali na podstawie umowy o dzieło (14,2% wobec 4,9%), a także pozostałych umów cywilnoprawnych (10,2% wobec 5,8%).

Wśród mężczyzn pracujących w pracy głównej w ramach umów cywilnoprawnych odsetek tych, którzy wskazywali, że jest to ich jedyna praca wykonywana w tym czasie wyniósł 90,8%, natomiast w analogicznej zbiorowości kobiet był nieco wyższy i wyniósł 93,3%.

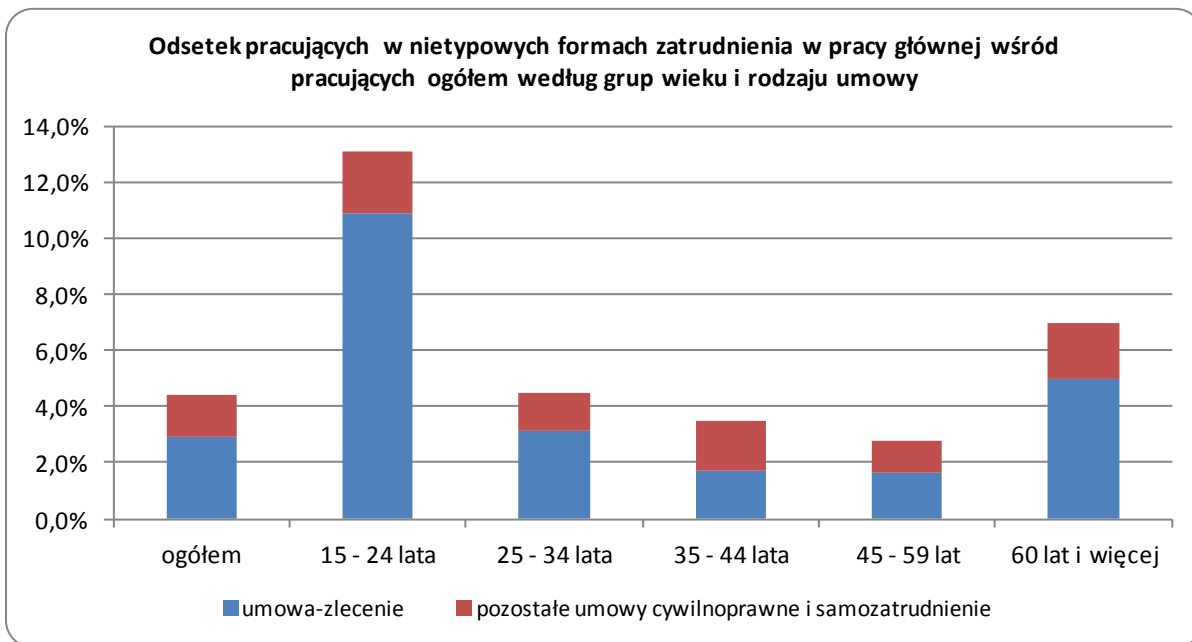
W populacji kobiet pracujących na umowach cywilnoprawnych odsetek pracujących nie z własnego wyboru był nieznacznie wyższy (81,4%) niż w grupie mężczyzn (79,1%). Jednak biorąc pod uwagę same umowy-zlecenia, odsetek mężczyzn pracujących w tej formie nie z własnego wyboru był nieco wyższy (86,3%) niż wśród kobiet (82,8%).

Samozatrudnione kobiety częściej (58,1%) niż samozatrudnieni mężczyźni (47,1%) podejmowały taką formę pracy w wyniku presji pracodawcy (nie była to bezpośrednio ich decyzja).

Młodszy czy starsi?

Biorąc pod uwagę grupy wieku najczęściej nietypowe formy zatrudnienia występowały wśród osób pracujących w wieku **15-24 lata**. Odsetek tego typu zatrudnienia w pracy głównej wśród wszystkich osób pracujących w tym wieku wyniósł 13,1% (dla całej populacji pracujących było to 4,4%). Drugą grupą pracujących z najwyższym odsetkiem zatrudnienia w oparciu o nietypowe formy zatrudnienia (7,0% pracujących w tej grupie wieku) były osoby w wieku **60 lat i więcej**. Obserwacja ta w obu przypadkach dotyczy jednak przede wszystkim **umów-zlecenia** oraz **umów o dzieło**. Pracujący w ramach umowy-zlecenia stanowili w obrębie najmłodszej grupy osób 10,9%, a w grupie najstarszej – 5,0% (podczas gdy dla całej populacji pracujących udział ten wyniósł 2,9%), z kolei pracujący w oparciu o umowy o dzieło odpowiednio – 1,8% oraz 0,7% (dla całej populacji pracujących – 0,4%).

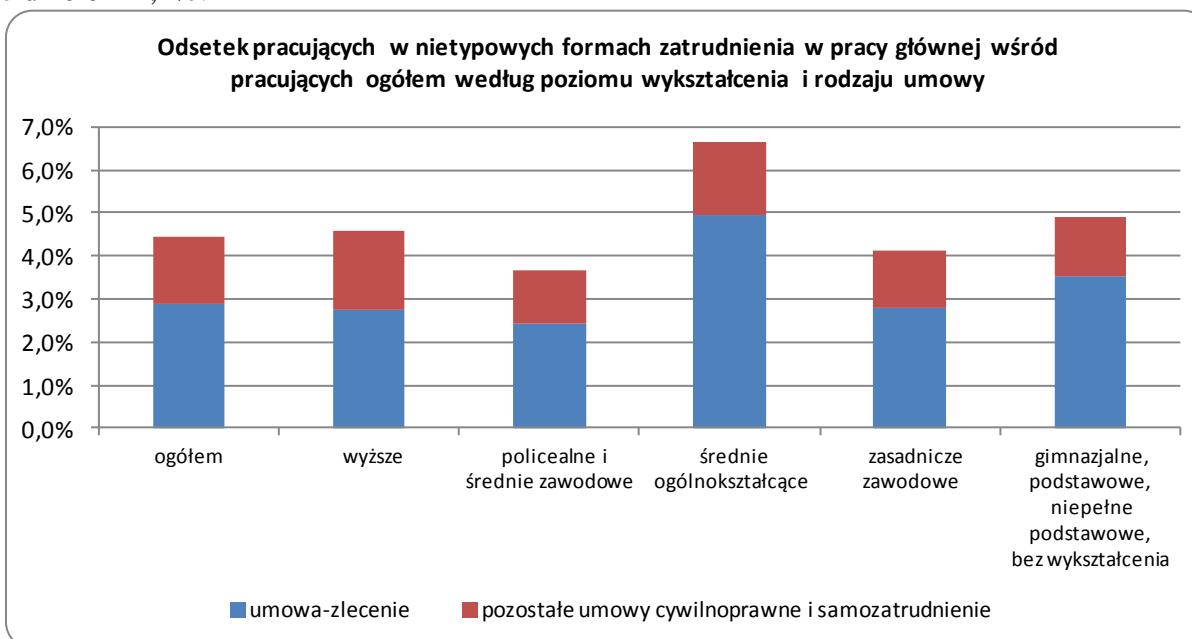
Najniższy odsetek pracujących w pracy głównej w nietypowych formach zatrudnienia, tj. 2,8%, występował wśród osób pracujących w wieku 45-59 lat.

Pracę w ramach umów cywilnoprawnych, będącą jedyną pracą wykonywaną w tym czasie, najczęściej wykonywały osoby w wieku 60 lat i więcej (94,9%). W szczególności dotyczyło to umowy-zlecenia – w tej grupie wieku jako jedyną pracę wykonywaną w tym czasie wskazywało je 78,0% osób. Najniższy (choć i tak bardzo wysoki) odsetek wskazujących na umowy cywilnoprawne jako jedyną formę zatrudnienia odnotowano wśród osób w wieku 25-34 lata – 91,4%.

Z wykształceniem zawodowym czy ogólnym?

Najczęściej praca w nietypowych formach zatrudnienia wykonywana była przez osoby z wykształceniem średnim ogólnokształcącym. Udział pracujących w oparciu o tego typu zatrudnienie w grupie osób pracujących legitymujących się tym poziomem wykształcenia wyniósł 6,7%. Jak poprzednio dotyczyło to głównie umów-zlecenia i umów o dzieło. Odsetek pracujących na umowę-zlecenie wśród ogółu pracujących z wykształceniem średnim ogólnokształcącym stanowił 5,0%, zaś deklarujących wykonywanie pracy w ramach umowy o dzieło – 1,2%.

Najniższy odsetek nietypowych form zatrudnienia występował wśród pracujących z wykształceniem policealnym i średnim zawodowym (3,7%).

Wszystkie osoby z wykształceniem średnim ogólnokształcącym, które pracowały w ramach umów cywilnoprawnych w pracy głównej zadeklarowały, że praca ta była ich jedyną pracą wykonywaną w tym czasie. Udział osób pracujących w ramach umów cywilnoprawnych w pracy głównej, które zadeklarowały, że praca ta była jedyną wykonywaną przez nich w tym czasie był natomiast najniższy wśród pracujących z wykształceniem wyższym.

Podsumowanie

Powyższa analiza wskazuje, że ocena skali zjawiska wykonywania pracy na podstawie zawieranych zgodnie z prawem umów, innych niż regulowane przez przepisy *Kodeksu pracy*, nie jest łatwa. Umowy tego typu (głównie cywilnoprawne, ale nie tylko) mogą być bowiem zawierane w pewnym horyzoncie czasowym jako jedyna praca danej osoby, ale mogą także być realizowane równoległe z inną pracą (umową o pracę albo inną umową cywilnoprawną czy prowadzeniem własnej działalności; w tym mogą też wystąpić umowy o świadczenie usług przez samozatrudnionego). W przypadku wykonywania przez pracującego więcej niż jednej pracy w tym samym okresie, praca na umowie niewynikającej z *Kodeksu pracy* może być pracą wykonywaną jako główna lub dodatkowa. Tego typu „wielowariantowość” powoduje dodatkowe „pułapki” przy określaniu skali zjawiska i formułowaniu wniosków.

Na podstawie opisanego badania modułowego zrealizowanego na próbie respondentów podstawowego badania BAEL, przy wszystkich wspomnianych zastrzeżeniach, można jednak stwierdzić, że w okresie pierwszych 9 miesięcy 2014 r. co najmniej milion osób (min. 6,9% wszystkich pracujących) wykonywało pracę zarobkową w oparciu o inną formę umowy o wykonywanie pracy niż umowa zgodna z *Kodeksem pracy*. Dla około 2/3 tej zbiorowości praca wykonywana była główną, w tym w zdecydowanej większości – jedyną pracą zarobkową w tym czasie. Dla przeważającej liczby osób praca w oparciu o takie umowy nie była ich własnym, dobrowolnym wyborem. Wyniki badania potwierdziły też powszechną opinię, że formalnie akceptowalne przez prawo inne umowy o wykonywanie pracy (inne niż wynikające z *Kodeksu pracy*), dotyczą częściej osób młodych, dla których jest to także zwykle pierwszy kontakt z pracą zawodową, ale także osób starszych, gdzie taka forma umowy jest możliwa przy równoczesnym pobieraniu emerytury. Prawie 2/3 ogółu pracujących na podstawie umów innych niż umowa o pracę to osoby wykonujące umowy-zlecenia.

Tematyka badań dotyczących pracujących na podstawie różnych form zatrudnienia, w tym nietypowych, będzie kontynuowana i rozwijana przez Główny Urząd Statystyczny w kolejnych latach, z wykorzystaniem zarówno danych administracyjnych, ale także danych uzyskiwanych bezpośrednio od zakładów pracy oraz od indywidualnych respondentów. W przypadku tego ostatniego wariantu będziemy bazować na doświadczeniach uzyskanych z opisywanego badania modułowego BAEL, będącego pilotażem narzędzi badawczych, które jednocześnie już pozwoliło na zaprezentowanie pierwszych wniosków – podobnie jak wcześniej miało to miejsce przy publikowaniu podstawowych szacunków na podstawie sprawozdawczości GUS i danych ze źródeł administracyjnych.

Opracowanie merytoryczne:

Departament Badań Demograficznych i Rynku Pracy we współpracy z Departamentem Studiów Makroekonomicznych i Finansów